

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته: تفسیر و علوم قرآن

عنوان پایان نامه

نیاز انسان به ولی خدا از دیدگاه قرآن با تأکید بر تفسیر المیزان

استاد راهنما

حجة الاسلام و المسلمین جعفر انواری

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین دکتر مجید شمس کلاهی

دانش پژوه

هادی فیاضی

دی ۱۳۹۸

همه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس از این پایان نامه یا رساله برای مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) محفوظ است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنَا مِنَ الْمُتَمَسِّكِينَ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالأَنْمَةِ عَلَيْهِمُ السَّلَام

از اساتید بزرگوارم، حجة الاسلام و المسلمین انوارى و حجة الاسلام و المسلمین دکتر شمس كلاهى كه مرا در راهنمایى و مشاوره این اثر یارى رساندند، و نیز از داور محترم کمال تشکر و سپاس را دارم.

چکیده

انسان دارای نیازهای گوناگون مادی و غیر مادی است. شناسایی نیازهای غیر مادی که در دست یابی انسان به سعادت جاودانی نقش اساسی را ایفا می‌کند، مشکل اصلی انسان است. یکی از این نیازها، نیاز او به ولی خدا است، که این موضوع در این نوشتار از نگاه قرآن در بوته پژوهش نهاده شده است. شیوه مطالعه و گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و روش حل مسئله، توصیفی تحلیلی است. از دیدگاه قرآن بر اساس تفسیر المیزان، انسان شأنی جز فقر و نیاز به درگاه خداوند ندارد و تنها اوست که نیاز انسان را برآورده می‌سازد. انسان، مملوک و بنده خداوند است و مالکیت مطلق خداوند نسبت به انسان، ملاک ولایت (مولویت) خداوند نسبت به انسان است. ولایت ولی خدا امتداد ولایت الهی است که بالاصالة از آن خداوند و بالتبع برای رسول و اولیای اوست. ولایت خداوند، عظیم‌ترین نعمت الهی برای انسان‌ها است که در ولایت رسول، ظهور نموده و با ولایت اولی الامر، این عظیم‌ترین نعمت، به تمامیت می‌رسد. نیاز انسان به ولی خدا همان نیازمندی وی به ولایت الهی است. انسان از جهات گوناگون نیازمند به ولی خدا است، از جمله نیاز به دریافت معارف الهی، هدایت تشریحی، داوری و حل و فصل اختلافات، رهبری جامعه دینی. هدایت تشریحی نیز یا در قالب نشان دادن راه است که با دعوت، تبلیغ، انذار و تبشیر، تزکیه، تبیین و تعلیم معارف الهی، الگو و اسوه بودن تحقق می‌یابد و یا در قالب رساندن به مطلوب که منحصر در اولیایی است که دارای مقام امامت هستند.

واژگان کلیدی: ولایت، ولی خدا، نیاز انسان، نیاز به ولی.

فهرست مطالب

أ	فهرست مطالب
- ۱ -	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	۱. کلیات
۲	۱-۱. مسئله تحقیق
۲	۱-۲. پیشینه تحقیق
۸	۱-۳. پرسش های تحقیق
۹	۱-۴. ضرورت تحقیق
۹	۱-۵. روش تحقیق
۱۰	۱-۶. ساختار تحقیق
۱۰	۲. مفاهیم
۱۰	۲-۱. نیاز
۲۱	۲-۲. ولیّ
۳۶	فصل دوم: ویژگی های انسان و ولی خدا در قرآن
۳۷	۱. مقدمه
۳۷	۲. ویژگی های انسان
۳۷	۲-۱. ویژگی های ذاتی و غیر اختیاری
۴۷	۲-۲. ویژگی های اختیاری و اکتسابی
۵۳	۳. ویژگی های ولی خدا

- ۵۳ ۳-۱. هم نوع بشر
- ۵۴ ۳-۲. عبد و تسلیم بودن
- ۵۶ ۳-۳. هدایت یافتگی
- ۵۶ ۳-۴. مخلص بودن
- ۵۸ ۳-۵. علم خدادادی
- ۵۹ ۳-۶. عصمت
- ۶۲ ۳-۷. خلافت الهی
- ۶۲ ۳-۸. میثاق با پروردگار
- ۶۳ ۳-۹. ولایت بر خلق
- ۶۳ ۳-۱۰. تبعیت تام از وحی الهی
- ۶۴ ۳-۱۱. توکل تام بر خداوند
- ۶۴ ۳-۱۲. دوام ذکر خداوند
- ۶۵ ۳-۱۳. خشیت، تنها از خدا
- ۶۵ ۳-۱۴. هدایتگری
- ۶۶ ۳-۱۵. اسوه و الگو بودن
- ۶۷ ۳-۱۶. شهادت بر اعمال امت
- ۶۹ ۴. جمع بندی
- ۷۰ فصل سوم: تبیین نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن
- ۷۱ ۱. مقدمه

۷۱	۲. نیازمندی انسان به ولایت الهی از منظر قرآن
۷۱	۲-۱. نیاز انسان به ولایت تکوینی الهی
۷۷	۲-۲. نیاز انسان به ولایت تشریحی الهی
۷۹	۳. ولایت ولی خدا در امتداد ولایت الهی
۸۷	۴. جمع بندی
۸۸	فصل چهارم: وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن
۸۹	۱. مقدمه
۸۹	۲. دریافت معارف الهی
۹۱	۳. نیاز انسان به هدایت تشریحی
۹۳	۳-۱. نشان دادن راه
۱۱۳	۳-۲. رساندن به مطلوب
۱۱۹	۴. داوری میان مردم و حل و فصل اختلافات
۱۲۴	۵. رهبری جامعه دینی
۱۲۴	۶. جمع بندی
۱۲۶	خاتمه: نتیجه گیری
۱۲۶	۱. نتایج
۱۲۸	۲. پیشنهاد
۱۲۹	فهرست منابع

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

۱-۱. مسئله تحقیق

انسان دارای نیازهای متنوعی است ولی از آنجا که توجه انسان‌ها به طور معمول به جنبه‌های مادی وجودشان معطوف است، به نیازهای غیر مادی توجه نمی‌کنند و درصدد شناخت آن بر نمی‌آیند. از سوی دیگر شناخت نیازهای مادی که برای حفظ و بقای بدن مادی لازم است برای همه افراد کمابیش میسر است در حالی که یکی از مشکلات بشر عدم توانایی شناخت نیازهای روحی به ویژه، نیازهایی است که برای نیل به قرب الهی و سعادت و کمال در وجود انسان تعبیه شده است. یکی از این نیازها، نیاز انسان به ولی است که این پژوهش متکفل بررسی آن از منظر قرآن کریم است.

اما توضیح مفهومی عنوان: مراد از نیاز آن حالتی است که به جهت فقدان یا کمبودی وجود دارد و جبران آن فقدان یا کمبود را ضروری می‌نماید و مقصود از ولی، سرپرست و صاحب اختیار است (که ابتدائاً در مورد خداوند متعال صادق است و در طول ولایت الهی، بر کسانی که مأذون از خدا هستند نیز صدق می‌کند). پس در یک جمله مقصود ما از مسئله این تحقیق عبارت است از «کشف و استخراج نظر قرآن درباره بستگی و وابستگی ابنای بشر به وجود کسی که از سوی خدا شأن سرپرستی و صاحب اختیاری را عهده دار باشد».

مشابه این مسئله، فی الجمله، در مباحث کلامی همچون فلسفه نبوت، ضرورت و اهداف نبوت و فلسفه امامت بیان گردیده، ولی باید توجه داشت که رویکرد اصلی در آن مباحث رویکرد عقلی است و اگر هم آیاتی بیان شده در حد اشاره بوده و رویکرد تفسیر موضوعی به مسئله ندارند.

ابعاد و جنبه‌هایی که در این تحقیق در پی استخراج دیدگاه قرآن در خصوص آنها هستیم یکی چرایی نیاز انسان به ولی خدا است که حل این مسئله متوقف بر بررسی ویژگی‌های انسان و جایگاهش در نظام آفرینش و نیز بیان خصوصیات ولی خداست. جنبه دیگر بیان ساحت‌ها و وجوه این نیاز است که لازمه کشف این مهم از آیات قرآن، پرداختن به ابعاد مختلف نیاز انسان به ولی خدا در دو حوزه تشریحی و تکوینی است.

ویژگی خاص این پژوهش نگاه متفاوت آن در مطالعه مسئله است. بررسی ما نشان می‌دهد که تاکنون با نگاهی جامع و رویکرد قرآنی به روش تفسیر موضوعی به این مقوله پرداخته نشده است.

۱-۲. پیشینه تحقیق

پیشینه عام

آثاری که به نیاز انسان به ولی خدا با نگاهی غیر قرآنی پرداخته اند اگر چه به عنوان پیشینه این مسئله به طور

خاص تلقی نمی شوند اما برخی از آنها را در قالب پیشینه عام می آوریم تا دور نمایی از بحث ارائه گردد. لازم به ذکر است که این آثار غالباً در موضوع فلسفه و ضرورت نبوت و امامت تألیف شده اند.

۱. یثربی، سید یحیی. فلسفه امامت (با دورویکرد فلسفی و عرفانی. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۳.

در بخش اول به تحلیل فلسفی مبانی، مسایل و اهداف «امامت» بر اساس ضرورت های زندگی اجتماعی انسان پرداخته است و در بخش دوم امامت و خلافت الهی بر اساس اصول و قواعد عرفان اسلامی و حکمت متعالیه تبیین شده است. گرچه در برخی موارد شواهدی از آیات آمده ولی به تفسیر و دلالت آیات نپرداخته است.

۲. مصباح یزدی، محمد تقی. «راز نیاز به امام معصوم»، کنفرانس تشیع، فیلادلفیا، ۱۹۹۳.

به طور مختصر با نگاهی عقلی به مسئله امامت نزد شیعه پرداخته شده است

۳. نصیری، محمد. «درآمدی بر رهیافت عرفانی به براهین عقلی/ کلامی ضرورت امامت». پژوهش های فلسفی - کلامی ۵۲، ش ۱۳: ۱۸۱-۱۹۶ (۱ تیر ۱۳۹۱).

۴. نوروزی، رضا. «وساطت خلیفه الهی در رسیدن فیض به عالم از دیدگاه شریعت و عرفان اسلامی». معارف عقلی ۲۴، ش ۷: ۱۳۷-۱۵۴ (۱ مهر ۱۳۹۱).

۵. مصباح یزدی، محمد تقی. آموزش عقاید. شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۴.

با نگاهی عقلی به نیاز به نبوت (درس بیست و دوم) و نیاز به وجود امام (درس سی و هفتم) اشاره شده است.

پیشینه خاص

کتاب ها

۱. طباطبایی، محمدحسین. *المیزان فی تفسیر القرآن*. موسسه الاعلمی للمطبوعات: بیروت - لبنان، ۱۳۹۰.

مرحوم علامه در بخش های مختلفی از المیزان به مباحثی از جمله مبحث شفاعت (۴۸ بقره)، امامت (۱۲۴ بقره)، نبوت عامه (۲۱۳ بقره)، عمومیت انذار (۲۴ فاطر)، تعلیم حکمت (جمعه ۲) پرداخته اند که به مسائل این تحقیق؛ «تبیین نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» و «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» مرتبط می باشند ولی تفاوت این تحقیق با مطالب المیزان این است که از منظر نیازمندی انسان

و با نگاهی جامع به این امور خواهد پرداخت.

۲. مصباح یزدی، محمد تقی. معارف قرآن (۴ و ۵): راه و راهنماشناسی: ویراست جدید. انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره): قم، ۱۳۹۵.

در این کتاب به مباحثی از جمله امکان و ضرورت نبوت، اهداف بعثت، راههای شناخت پیامبران، عصمت پیامبران و ... پرداخته شده است. در درس چهارم، با عنوان ضرورت نبوت، مقولاتی هم چون هدفمندی زندگی، اختیار انسان، نیاز به شناخت راه صحیح، نارسایی دانش بشری در شناخت راه صحیح، برای اثبات ضرورت نبوت مطرح شده است. این مقولات اگر چه با بخشی از مسئله ما، یعنی «تبيين نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» مرتبط است اما از آنجایی که رویکرد مولف محترم غالباً عقلی بوده و صرفاً به آیات محدودی اشاره کرده است با این مسئله که با نگاهی جامع به دنبال دیدگاه قرآن هست متفاوت است. همچنین در درس پنجم این کتاب، این عناوین؛ هدایت تشریحی مردم، اتمام حجت، دعوت به توحید و عبادت خدا، توجه دادن به معاد، اصلاح تحریف ها و رفع اختلافات، تذکر دادن، انذار و تبشیر، مبارزه با ظلم و فساد، فراهم ساختن زمینه برپایی قسط، آزادی انسان ها از قید و بندهای ناروا، نجات از تاریکی ها و هدایت مردم، ذیل عنوان «اهداف و آثار بعثت پیامبران» بیان شده است. این مباحث نیز با مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» در مسئله مورد تحقیق مرتبط است ولی نقطه تمایز این تحقیق با مطالب یاد شده آن است که از منظر نیازمندی انسان و با نگاهی جامع به این امور خواهد پرداخت.

۳. جوادی آملی، عبدالله. تفسیر موضوعی قرآن کریم. ششم. مرکز نشر اسراء: قم، ۱۳۹۰.

مؤلف در جلد سوم، «بخش دوم: نبوت عام»، ذیل فصل یکم، اهداف و فوایدی را برای نبوت بیان می دارند. این اهداف عبارتند از؛ تعلیم دست نیافتنی ها، تکامل عقل، برپاداری قسط، نجات از تاریکی ها، پرستش خدا و پرهیز از طاغوت، داوری در اختلافات مردم، دعوت به حیات برتر و سازنده، یادآوری نعمت ها، سفارش به اخلاق ستوده و آزادی انسان. سپس تحت هر یک از عناوین (بجز مورد اول، تعلیم دست نیافتنی ها) یک آیه را ذکر می فرمایند و در مورد اول چند آیه را بیان می دارند. عناوین مذکور با مسئله تحقیق در مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» ارتباط پیدا می کند ولی ما در این پژوهش، به طور نسبتاً جامع به روش تفسیر موضوعی و از نقطه نظر نیاز انسان به این مقولات می پردازیم.

۴. اسعدی، محمد. ولایت و امامت: پژوهشی از منظر قرآن. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: قم،

در بخشی از این کتاب (بخش دوم: امامت در قرآن/ فصل سوم: فلسفه امامت/ ۲-۳-۱-۲-۳ فلسفه وجودی امامت: خلافت الهی) به فلسفه امامت با دو تقریر کلامی و عرفانی (واسطه فیض، غایت خلقت) پرداخته شده و آیاتی به عنوان شاهد آمده است ولی دلالت آنها تبیین نشده است.

در جای دیگر اثر (بخش دوم: امامت در قرآن/ فصل چهارم: قلمرو شؤون ولایی امام: هدایت تکوینی) ابتدا به (الف) هدایت تکوینی عام در سه بعد روحی، علمی و عملی می پردازد و برای بعد عملی، دو عنوان ذکر می کند ۱- تصرف عملی در کائنات که در ذیل این عنوان به بیان دیدگاه قائلین و منکرین هدایت تکوینی عام می پردازد و مستندات و شواهد قرآنی آنها را مورد ارزیابی قرار می دهد ۲- دخالت در سرنوشت اخروی اعمال (قسیم النار و الجنة): در ذیل این عنوان به بیان دو مستند قرآنی و بیان دیدگاه تفسیری در این رابطه پرداخته و سپس آنها را مورد ارزیابی قرار داده است. (ب) سپس هدایت تکوینی خاص را در سه بعد روحی، علمی و عملی ذکر می کند. در بعد عملی، ابتدا هدایت باطنی را ذکر می کند که در ذیل آن شواهدی قرآنی و بررسی آنها آمده است و در آخر به شفاعت اخروی می پردازد.

همچنین در «بخش دوم: امامت در قرآن/ فصل چهارم: قلمرو شؤون ولایی امام: هدایت تشریحی» به هدایت تشریحی عام و آیاتی اشاره می شود سپس هدایت تشریحی خاص آورده شده و در ضمن آن به مبحثی در باره «تفویض» و سپس مبحثی در آیات حاکمیت دینی پرداخته می شود. در ذیل بحث به دو گروه از آیات، گروه اول آیات شؤون ولایی حکومتی برخی پیامبران گروه دوم آیات فرمانروایی اولو الامر پرداخته شده است. در نهایت بحثی در قلمرو شؤون حکومتی امام آمده است.

مباحث مذکور با مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» این تحقیق مرتبط است. اما نگاه جامع پژوهش ما از زاویه نیاز انسان، این تحقیق را از اثر فوق متمایز می سازد.

۵. قدردان قراملکی، محمدحسن. *آیین خاتم؛ پژوهشی در نبوت و خاتمیت*. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی: تهران، ۱۳۹۵.

نویسنده در «بخش اول: ماهیت، فلسفه و اهداف نبوت/ فصل سوم: فلسفه نیاز به نبوت و ضرورت آن/ مبحث دوم: نگاه درون دینی» به بیان فلسفه نبوت از دیدگاه آیات و روایات در ذیل چند عنوان پرداخته است: ۱. شناسایی خداوند ۲. شناسایی صفات کمالی الوهی ۳. اتمام حجت ۴. کرانمندی عقل انسانی از شناخت مصالح و مفاسد خود ۵. ابلاغ شریعت ۶. دفع خطر محتمل (شرط پاسکال) که در ذیل هر عنوان آیه یا آیاتی را آورده است.

در جای دیگر (بخش اول: ماهیت، فلسفه و اهداف نبوت/ فصل پنجم: اهداف نبوت و پیامبران) به دو مبحث پرداخته: مبحث اول؛ اهداف آخرت گرایانه، که ذیل آن به آیه ای تصریح نشده است و مبحث دوم؛ اهداف دنیا

گرایانه، که در ذیل آن چند هدف به‌مراه آیاتی بیان شده است که این اهداف عبارتند از آزادی اجتماعی، عدالت اجتماعی، رفع اختلافات و مقام قضاوت، رفاه و توسعه زندگی دنیوی.

در «بخش اول: ماهیت، فلسفه و اهداف نبوت/ فصل هفتم: کارکرد نبوت و پیامبران» ضمن دو مبحث، کارکرد نبوت بیان شده است؛ که در «مبحث اول: کارکرد فردی نبوت و پیامبران» به چند کارکرد اشاره شده است؛ یکم: معرفت زایی، دوم: خرافه زدایی، سوم: معنابخشی و پشتیبانی از اصول اخلاقی، چهارم: بهداشت جسمانی، پنجم: بهداشت روانی. در «مبحث دوم: کارکرد اجتماعی نبوت و پیامبران» انسجام و تثبیت نظام خانواده، همبستگی و رفع اختلافات قومی و نژادی، آزادی و عدالت اجتماعی، بسترسازی برای فرهنگ و تمدن، ذکر شده است.

تمام مباحث گفته شده از این کتاب، با مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» این تحقیق مرتبط است لکن این تحقیق به لحاظ جامعیت مباحث از منظر نیاز انسان از اثر فوق متمایز می‌گردد.

۶. قدردان قراملکی، محمد حسن. پاسخ به شبهات کلامی - دفتر دوم: دین و نبوت. سازمان

انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی: تهران، ۱۳۹۲.

مؤلف در «بخش دوم شبهاتی پیرامون وحی و نبوت/ فصل چهارم: شبهاتی پیرامون پیامبران/ شبهه دوم: عدم دخالت پیامبران در عرصه سیاست و حکومت (سکولار)» ضمن پاسخ به شبهه، از «عدالت اجتماعی»، «آزادی اجتماعی»، «حکومت و رفع اختلاف مردم» بعنوان اهداف و فلسفه بعثت نام برده است و به آیاتی اشاره نموده است.

۷. پوررضا قلی، مریم. فلسفه امامت و خاتمیت (با تأکید بر شبهات جدید). بوستان کتاب: قم،

۱۳۹۰.

آیات و روایاتی در «فصل دوم تبیین خاتمیت/ گفتار اول: ضرورت نبوت/ فلسفه نبوت در آیات و روایات» به طور مختصر توضیح داده شده است. در جای دیگر (فصل سوم فلسفه امامت و مسئله خاتمیت/ گفتار اول: تفسیر امامت) صرفاً به بیان عناوینی در قالب وظایف و شئون پیامبر و ذکر آیات در پاورقی بسنده کرده است. همچنین در «فصل سوم فلسفه امامت و مسئله خاتمیت/ گفتار دوم: شئون امامت از دیدگاه رویکرد شیعی» به شئون امام اشاره شده و آیاتی به طور مختصر تبیین شده است.

۸. فاریاب، محمد حسین. یادگاران ماندگار (درسنامه امامت در عقاید شیعه). فقاقت: قم،

۱۳۹۴.

مؤلف در «درس سوم: ضرورت امامت» به نیاز به امام در اداره جامعه؛ نیاز به امام در آموزش و تفسیر دین، نیاز به امام در تزکیه پرداخته است. این مباحث با مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر

قرآن» مرتبط است لکن رویکرد مباحث کتاب یاده شده کلامی است و صبغه عقلی و روایی دارد و به یکی، دو آیه بیشتر اشاره نشده است. لذا ما را از بررسی قرآنی در رابطه با نیاز انسان به ولی خدا بی نیاز نمی سازد.

پایان نامه

۹. فاریاب، محمد حسین. «بررسی انطباق شئون امامت در کلام امامیه (از شیخ مفید تا فاضل

مقداد) بر قرآن و سنت.» دکتری، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲.

اثر فوق در «فصل دوم: شئون امامت در قرآن و سنت/ بخش اول: شئون تکوینی امام/ شئون امام پس از ورود به نظام مادی/ ولایت تکوینی/ تفویض محدود» به آیات مربوط به معجزات اشاره می نماید و در «فصل دوم: شئون امامت در قرآن و سنت/ بخش اول: شئون تکوینی امام/ شئون امام پس از ورود به نظام مادی/ شئون علمی (جایگاه امام در علوم غیر دینی)» آیه ۸۰ سوره انبیاء را ذکر می کند.

در جای دیگری از این اثر (فصل دوم: شئون امامت در قرآن و سنت/ بخش اول: شئون تکوینی امام/ شئون امام در سرای دیگر/ شئون امام در روز قیامت) شوونی همچون جلوداری (یوم ندعو کل اناس بامامهم)، شهادت بر اعمال (و کذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس)، جایگاه امامان در اعراف (و علی الاعراف رجال)، جایگاه امامان در موقف میزان (و نضع الموازین القسط) در ضمن آیاتی مورد توجه قرار می گیرد.

ذیل «فصل دوم: شئون امامت در قرآن و سنت/ بخش دوم: شئون تشریحی امام/ ولایت تشریحی؛ شأن تشریح دین» آیه ولایت تبیین می شود. و در «فصل دوم: شئون امامت در قرآن و سنت/ بخش دوم: شئون تشریحی امام/ مرجعیت دینی (تفسیر و تاویل دین)» و «اجرای دین (رهبری اجتماعی و سیاسی)» به آیاتی همچون آیه ولایت و اولی الامر اشاره می شود.

مطالب فوق به مبحث «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» مربوط است که جامع مباحث این تحقیق و از منظر نیاز انسان نمی باشد.

۱۰. محمدی نجات، مرتضی. «بررسی تحلیلی ولایت تکوینی چهارده معصوم (علیهم

الصلوة و السلام) از منظر عقل و وحی.» کارشناسی ارشد، موسسه آموزشی و پژوهشی امام

خمینی (ره)، ۱۳۸۸.

در «فصل چهارم: ولایت تکوینی چهارده معصوم (ع) از منظر وحی/ آیات ولایت تکوینی اولیاء در قرآن» آیاتی آمده است که فقط به بخشی از «وجوه و ساحت های نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» پرداخته است.

۱۱. صالح، سید محمد حسن. «وساطت فاعلی اهل بیت علیهم السلام در امور تکوینی از دیدگاه قرآن و

حدیث. «کارشناسی ارشد، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۳.

در ذیل «فصل سوم: وساطت فاعلی اهل بیت در قرآن کریم/ ۵- آیات مربوط به وساطت فاعلی اهل بیت در قرآن کریم» به آیه شق القمر، علم الکتاب (رعد ۴۳)، اغناء خدا و رسول (توبه ۷۴)، ایتاء خدا و رسول (توبه ۵۹)، اشهاد بر خلق (توبه ۵۸)، ولایت (مانده ۵۵)، (ولله المثل الاعلی) (نحل ۶۰ و روم ۲۷) اشاره شده که تنها به بخشی از مسئله ما (وساطت در امور تکوینی) پرداخته است.

۱۲. جوهری، شمسوری. «نیاز واسطه میان خدا و انسان.» کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۴.

این اثر دارای چهار بخش «حقیقت وجود»، «حقیقت انسان»، «انسان و ارتباط»، «انسان کامل حلقه اتصال میان مخلوق و خالق» می باشد. بخش چهارم «انسان کامل حلقه اتصال میان مخلوق و خالق» به مبحث «تبیین نیازمندی انسان به ولی خدا از منظر قرآن» در این تحقیق مرتبط است اما رویکرد غالب در این اثر، فلسفی و کلامی است و هر چند به آیاتی هم اشاره کرده است اما این پژوهش از آن متمایز است زیرا رویکردی قرآنی دارد و به تفصیل به استخراج دیدگاه قرآن از منظر نیاز انسان به ولی خدا می پردازد.

با مطالعه و بررسی آثار یافت شده در رابطه مسئله این تحقیق، می توان نتیجه گرفت که آثاری که به موضوع ضرورت نبوت و امامت و نیاز انسان به اولیای الهی پرداخته اند غالباً با رویکردی عقلی وارد بحث شده اند و اگر هم آیاتی را ذکر کرده اند صرفاً از باب موید و شاهی بر استدلال بیان شده اند و دلالت آیات تبیین نشده است. آثار اندکی هم که قرآنی است به شکل جامع و کامل به این مسئله پرداخته اند علاوه بر اینکه از زاویه نیاز انسان به ولی خدا به مسئله نظر نکرده اند.

۳-۱. پرسش های تحقیق

پرسش اصلی

دیدگاه قرآن درباره نیاز انسان به ولی خدا چیست؟

پرسش های فرعی

۱- از دیدگاه قرآن ویژگی های انسان و ویژگی های ولی خدا چیست؟

۲- از نظر قرآن چرا انسان نیازمند به ولی خدا است؟

۳- وجوه و ساحت های نیاز انسان به ولی خدا از دیدگاه قرآن کدام است؟

۴-۱. ضرورت تحقیق

بررسی دیدگاه قرآن در رابطه با نیاز انسان به ولی خدا، از مهمترین مباحث مربوط به نیاز انسان است. زیرا از آنجا که قرآن کتاب هدایت و کلام خدا برای راهنمایی بشر است، بررسی این مسئله از منظر قرآن، جایگاه اولیای الهی و نیز موقعیت انسان در نظام آفرینش را واضح تر ساخته و موجب درک بهتری از رابطه این دو می گردد. از سوی دیگر معرفت ما به راهنما را غنا بخشیده و جنبه های متعالی انسان را آشکار می سازد. ایمان را مستحکم تر و محبت به این ذوات را افزایش می دهد و انگیزه بیشتری برای عمل به سفارشات و دستورات اولیای الهی به ارمغان می آورد. هم چنین می توان از این بحث به عنوان مقدمه ای برای تشخیص نیاز واقعی از برخی نیاز های کاذب از جمله نیاز انسان به اولیای طاغوت استفاده کرد.

انجام این پژوهش با توجه به ارزیابی ای که در پیشینه شناسی صورت گرفت، نیز ضروری به نظر می رسد. زیرا اثری که از زاویه نیاز انسان به ولی خدا به دیدگاه قرآن توجه کرده باشد یافت نشد. بخشی از آثار هم که به مسئله از منظر فلسفه دین، ضرورت نبوت و امامت و شبیه آن پرداخته اند، بیشتر با صبغه عقلی به آن پرداخته اند و اگر در لابلای مباحث آیه ای آورده اند از باب موید و شاهد بر اصل گفته شان بوده است و به طور مبسوط به آن نپرداخته اند. در اندک آثار قرآنی هم که در آنها به مسئله ما اشاره شده، نگاهی جامع نداشته اند و از زاویه نیاز انسان به ولی خدا نبوده و عمدتاً به ضرورت و اهداف نبوت و فواید آن اشاره شده است.

بنابراین با توجه به اهمیت ذاتی این مسئله و فقدان اثری که به طور مبسوط به این مسئله پرداخته باشد، انجام این پژوهش لازم و مفید است.

۵-۱. روش تحقیق

شیوه مطالعه و گردآوری اطلاعات در این تحقیق، کتابخانه ای و ابزار گردآوری اطلاعات، فیش ثبت اطلاعات است. روش حل مسئله، توصیفی تحلیلی و به روش تفسیر موضوعی است.

۶-۱. ساختار تحقیق

ساختار تحقیق بدین گونه است که جهت بررسی مسئله ابتدا به مفهوم شناسی واژگان مهم عنوان پرداخته شده است و پس از آن برای بررسی نیاز انسان به ولی خدا، ویژگی های انسان از یک سو و ویژگی های ولی خدا از سوی دیگر از آیات قرآن استخراج گردیده است. در مرحله بعد با مقایسه ی ویژگی های انسان و ویژگی های ولی خدا، نیاز انسان به ولایت الهی و ولی خدا تبیین گشته و در نهایت وجوه نیاز انسان به ولی خدا از آیات استخراج و توضیح داده شده است.

۲. مفاهیم

۱-۲. نیاز

۱-۱-۲. در لغت

نیاز واژه ای رایج و شناخته شده در زبان فارسی است که در معانی حاجت، میل و خواهش، عشق و آرزو، تحفه و هدیه به کار رفته است.^۱

برخی از واژگان مترادف^۲ آن نیز بدین قرارند: احتیاج، اقتضا، تمنا، حاجت، درخواست، ضرورت، لزوم.^۳

۲-۱-۲. در اصطلاح

نیاز در روان شناسی عبارت است از حالت محرومیت، کمبود و فقدان در ارگانیزم مانند کمبود غذا، آب و اکسیژن یا به طور کل کمبود هر حالتی که برای استمرار و ادامه حیات یک موجود زنده ضرورت دارد و برای بهزیستی فرد لازم است. کلیه موجودات زنده از ساده ترین تک یاخته تا انسان که پیچیده ترین و کامل ترین آنهاست، دارای مجموعه ای از نیازها است.^۴

۱. محمد معین، فرهنگ فارسی یکجلدی (معین، ۱۳۸۱)، ذیل نیاز.

۲. باید توجه داشت که مترادف، در اینجا، هم معنایی دقیق و کامل نیست، به طوری که واژگان مترادف، دارای معنای واحدی باشند و قابلیت جانشینی کامل داشته باشند.

۳. فرج الله خداپرستی، فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی (دانشنامه فارس: شیراز، ۱۳۷۶)، ذیل نیاز.

۴. محمدمصدق شجاعی، «نظریه نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام و تناظر آن با سلسله مراتب نیازهای مازلو»، مطالعات اسلام و روان

۳-۱-۲. مراد از نیاز در این تحقیق

به نظر می‌رسد این واژه دارای معنای واحد و واضحی است که در حوزه عرف عام و خاص به لحاظ موضوعات مختلف در حوزه‌های گوناگون، تبیین‌های متنوعی از آن شده است. مثلاً در علم روان‌شناسی، از آنجایی که موضوع آن روان انسان است طبیعتاً این واژه متناسب با انسان تبیین و تعریف شده است آن هم با تعریفی از انسان که محدود به جنبه‌های مادی است. در نتیجه «نیاز» نیز متناسب با تعریف انسان محدود به نیازهای مادی، تعریف می‌شود. اما زمانی که به عرف عام نظر می‌شود در می‌یابیم که واژه نیاز درباره نیازهای هر موجودی اعم از انسان، حیوان، گیاه و جماد به کار می‌رود مثلاً زمانی که از نیاز گیاه به نور خورشید، نیاز انسان و حیوان به غذا و یا نیاز ساختمان به درب و پنجره حکایت می‌شود به خوبی دانسته می‌شود که در تمامی این کاربردها «نیاز»، فقدان امری است که وجودش برای قوام یا دوام موجود نیازمند، ضروری است. به طور کلی واژه نیاز در هر فقدان یا کمبودی که جبران آن ضروری و لازم است، به کار می‌رود. با این توضیح دانسته می‌شود که نیاز، امری واقعی و عینی است. اگر این امر واقعی، ادراک شود احساس نیاز شکل می‌گیرد ولی اگر ادراک نشود احساس نیاز هم شکل نمی‌گیرد. باید توجه داشت که نیاز تابع احساس انسان نیست لذا ممکن است احساس نیاز نباشد ولی نیاز باشد همان طوری که ممکن است احساس نیاز باشد ولی نیاز واقعیت نداشته باشد. به بیان دیگر ممکن است واقعیتی وراء احساس نیاز باشد و ممکن است از واقعیتی حکایت نکند و کاذب باشد.

مراد از نیاز در این تحقیق، نیاز، فقدان امری است که وجود آن امر، برای قوام یا دوام موجود نیازمند، ضروری است.

۴-۱-۲. تعبیر دلالت‌کننده بر مفهوم مراد از «نیاز» در قرآن

از آنجایی که نیاز واژه‌ای غیر عربی است، برای آشنایی تعبیر دلالت‌کننده بر مفهوم نیاز در قرآن کریم می‌بایست به واژگان برابر یا واژگان همسوا^۱ با آن، نظیر حاجت و مانند آن، مراجعه کرد. البته مفهوم نیاز منحصر در

شناسی ۱، ش ۱ (۱ مهر ۱۳۸۶): ۸۷-۱۱۶.

۱. منظور واژگانی است که اگر چه به لحاظ معادل‌یابی برابر با واژه نیاز نیستند ولی به لحاظ مدلول تضمینی و یا التزامی شان بر مفهوم نیاز دلالت دارند.

واژگان ذیل نیست بلکه می توان از اموری نظیر معنای طلب در باب استفعال، منطوق و مفهوم جملات در آیات نیز آن را استنباط نمود.

۱-۴-۱-۲. حاجة

ریشه این واژه «حوج» است که به معنای نیاز پیدا کردن به چیزی است.^۱ راغب اصفهانی می گوید حاجت به چیزی، نیاز به شیء بهمراه محبت و میل به آن است.^۲ دانستن این نکته ضروری است که حاجت از نقصان ناشی می شود.^۳

واژه «حاجة» در سه آیه قرآن کریم آمده است «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا»^۴ «و چون همان گونه که پدرانشان به آنان فرمان داده بود وارد شدند، [این کار] چیزی را در برابر خدا از آنان برطرف نمی کرد جز اینکه یعقوب نیازی را که در دلش بود، برآورد.»^۵ «و لِيَتَّبِعُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ»^۶ «و تا [با سوار شدن] بر آنها به حاجتی که در دل های خود دارید - از داد و ستد و معامله - برسید»^۷، «و لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا»^۸ «و در سینه های خویش از آنچه به آنان (مهاجران) داده شده نیازی - تنگی و حسدی - نمی یابند.»^۹

۱. احمد ابن فارس، معجم مقاییس اللغة (مکتب الاعلام الاسلامی: قم، ۱۴۰۴)، ذیل حوج.

۲. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن (دار الشامیة: بیروت - لبنان، ۱۴۱۲)، ذیل حوج.

۳. حسن بن عبدالله عسکری، الفروق فی اللغة (دار الافاق الجدیدة: بیروت، ۱۴۰۰)، ۱۷۳.

۴. یوسف، ۶۸.

۵. محمد مهدی فولادوند، ترجمه قرآن (فولادوند) (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی: ایران-تهران، ۱۴۱۸).

۶. غافر، ۸۰.

۷. سید جلال الدین مجتبی، ترجمه قرآن (حکمت: تهران - ایران، ۱۳۷۱).

۸. حشر، ۹.

۹. مجتبی، ترجمه قرآن.

۲-۴-۱-۲ فقر

واژه فقر، به معنای حاجت است.^۱ ماده اصلی این واژه به معنای فراخ و شکاف در چیزی است و به مهره‌های کمر به خاطر فاصله‌هایی که بین آنها است «فَقَار» گفته می‌شود و در سبب نامگذاری واژه «فقیر» گفته شده است که گویا فقیر به جهت ذلت و بیچارگی، مهره‌های کمرش شکسته شده است. به مصیبتی که کمر شکن است نیز «فاقره» گویند.^۲

این ماده در آیات متعددی به صورت «فقر»، «فقیر»، «فقراء» و «فاقره» بکار رفته است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفُقْرَةَ»^۳ «شیطان شما را از درویشی و بینوایی^۴ می‌ترساند»، «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ»^۶ «پروردگارا، من بدانچه از نیکی - روزی، نان - به سویم فرستی نیازمندم»^۷، «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ»^۸ «ای مردم، شما باید نیازمندان به خدا»^۹، «وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ تَتُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ»^{۱۰} «و چهره‌هایی تیره و ترش است گمان دارند که با آنها رفتاری کمرشکن می‌کنند»^{۱۱}.

-
۱. خلیل بن احمد، العین (موسسه دار الهجره: قم - ایران، ۱۴۰۹)، ذیل فقر؛ محمد بن احمد ازهری، تهذیب اللغة (دار احیاء التراث العربی: بیروت، ۱۴۲۱)، ذیل فقر.
 ۲. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ذیل فقر.
 ۳. بقره، ۲۶۸.
 ۴. درویشی و بینوایی در بی چیزی و تهیدستی کاربرد دارند؛ معین، فرهنگ فارسی یکجلدی.
 ۵. مجتبی، ترجمه قرآن.
 ۶. قصص، ۲۴.
 ۷. مجتبی، ترجمه قرآن.
 ۸. فاطر، ۱۵.
 ۹. مجتبی، ترجمه قرآن.
 ۱۰. قیامة، ۲۴ و ۲۵.
 ۱۱. مجتبی، ترجمه قرآن.

۳-۴-۱-۲. سأل

درباره این ماده، جوهری می گوید «السُّؤْلُ: ما يسأله الإنسان» سُؤْل چیزی است که انسان آن را درخواست می کند.^۱ با توجه به کاربرد ها، معنای اصلی این ریشه عبارت است از خواستن و در خواست کردن است. «سألته حاجة» یعنی از او حاجتی خواستم. امر درخواست شده اعم از خبر یا مال یا علم و ... است.^۲ به فقیر، سائل گفته می شود.^۳ آیاتی که مشتقات این ریشه در آنها آمده است چند دسته اند:

برخی به معنای پرسش و درخواست معرفتی هستند مانند «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ»^۴ «و چون بندگانم در باره من از تو پرسند، همانا من نزدیکم»^۵، «فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»^۶ «و اگر خود نمی دانید از اهل ذکر- یعنی دانشمندان اهل کتاب- پرسید-»^۷. برخی به معنای درخواست مالی اند مانند «وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ»^۸ «و آنان که در مالهاشان حقی است معلوم- مانند زکات و صدقات-، برای نیازمند خواهند و بینوای در مانده»^۹، «وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ»^{۱۰} «و خواهنده- سائل نیازمند- را بانگ مزین و مران»^{۱۱}، «قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجْتِكَ إِلَىٰ نَعَاجِهِ»^{۱۲} «[داوود] گفت: بی گمان با خواستن میش تو [و افزودن آن] به میشان

۱. اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح (دار العلم للملایین: بیروت - لبنان، ۱۴۰۴)، ذیل سأل.

۲. حسن مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم (دار الکتب العلمیة- مرکز نشر آثار علامه مصطفوی: بیروت- قاهره- لندن، بی تا)، ذیل سأل.

۳. خلیل بن احمد، العین (موسسه دار الهجرة: قم - ایران، ۱۴۰۹)، ذیل سأل.

۴. بقره، ۱۸۶.

۵. مجتبی، ترجمه قرآن.

۶. نحل، ۴۳.

۷. مجتبی، ترجمه قرآن.

۸. معارج، ۲۴ و ۲۵.

۹. مجتبی، ترجمه قرآن.

۱۰. ضحی، ۱۰.

۱۱. مجتبی، ترجمه قرآن.

۱۲. ص، ۲۴.

خویش بر تو ستم کرده است»^۱.^۲ برخی نیز به معنای خواستن به طور مطلق است «وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ»^۳ «اگر درخواستی دارید از خدا بخواهید، فضل او را بخواهید»^۴

۴-۴-۱-۲. مسکنه

مسکنه از ریشه سکن به معنای سکون در برابر حرکت است.^۵ ابن عاشور می گوید مسکنه، فقر است زیرا فقر حرکت صاحبش را کاهش می دهد و بر ضعف نیز اطلاق می شود و به فقیر هم مسکین گفته می شود.^۶ مسکین کسی است که به سبب نیاز و حاجت، خشوع و ذلت می ورزد و گویا فقر او را ساکن و بی حرکت ساخته است.^۷

از این ریشه، واژگان مسکنه، مسکین و مساکین در قرآن همسو با معنای نیاز در ۲۵ آیه به کار رفته اند که از باب نمونه به چند مورد اشاره می شود «وَصُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ»^۸ «و [داغ] خواری و ناداری بر [پیشانی] آنان زده شد»^۹، «وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا»^{۱۰} «و طعام را با دوستی آن- با آنکه خود به آن مایل تر و نیازمندترند- به یتیم و اسیر می خوراند»^{۱۱}، «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ»^{۱۲} «و بدانید که هر چه به چنگ آرید، پس پنج يك آن برای خدای و

۱. مجتبیوی، ترجمه قرآن.

۲. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن (دار الشامیه: بیروت - لبنان، ۱۴۱۲)، ذیل سال.

۳. نساء، ۳۲.

۵. محمد باقر موسوی، مترجم، ترجمه تفسیر المیزان (جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی: ایران - قم، ۱۳۷۴).

۵. احمد ابن فارس، معجم مقاییس اللغة (مکتب الاعلام الاسلامی: قم، ۱۴۰۴)، ذیل سکن.

۶. محمد طاهر ابن عاشور، تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور (موسسة التاريخ العربي: بیروت - لبنان، ۱۴۲۰)، ج

۵۱۱، ۱.

۷. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، سوم (ناصر خسرو: ایران-تهران، ۱۳۷۲)، ج ۱، ۲۹۷.

۸. بقره، ۶۱.

۹. فولادوند، ترجمه قرآن (فولادوند).

۱۰. انسان، ۸.

۱۱. مجتبیوی، ترجمه قرآن.

۱۲. انفال، ۴۱.